

К. В. Громовенко, доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

Я. О. Тицька, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена виявленню основних методологічних підходів та методів, котрі використовуються при дослідженні особливостей міжнародно-правової регламентації наукових досліджень. Розкривається сутність методології в дослідженнях міжнародно-правового характеру та її значення, дослідницькі підходи до визначення методології та до її сучасного стану. Обґрунтовується доцільність застосування методологічного плюралізму, що дозволить повною мірою охарактеризувати особливості регламентації наукових досліджень на міжнародному рівні. Автором особлива увага приділена методологічним принципам, їх специфіці при дослідженні особливостей міжнародно-правової регламентації наукових досліджень. Робиться висновок, що ядром методології міжнародно-правових досліджень в сфері регламентації наукових досліджень виступає єдність діалектики, гносеології та юридичної догматики. Методологія дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень представляє собою складне та багатопланове утворення, котрим охоплюються: проблеми структури наукового знання в міжнародному праві та наукових теорій; закони зародження, розвитку, функціонування та зміни наукових правових теорій та доктрин в міжнародному праві; понятійно-категоріальний апарат міжнародного права. Відмічається, що методологічні основи міжнародно-правових пошуків в сфері наукових досліджень повинні бути пов'язаними з можливістю та пізнавальною перспективою поєднання цілого комплексу методологічних підходів, методів та принципів як запорука якісного дослідження.

Ключові слова: методологія, методологія міжнародного права, метод, підхід, наукові дослідження, міжнародно-правова регламентація.

K. V. Hromovenko, Ya. O. Tytska. Methodological fundamentals of research of international legal regulation of scientific research

The article is devoted to the identification of the main methodological approaches and methods used in the study of the peculiarities of the international legal regulation of scientific research. The essence of methodology in researches of the international legal character and its value, research approaches to definition of methodology and to its modern condition is opened. The expediency of application of methodological pluralism is substantiated, which will allow to fully characterize the peculiarities of the regulation of scientific research at the international level. The author pays special attention to methodological principles, their specificity in the study of the peculiarities of international legal regulation of scientific research. It is concluded that the core of the methodology of international legal research in the field of regulation of scientific research is the unity of dialectics, epistemology and legal dogma. The research methodology of international legal regulation of scientific research is a complex and multifaceted formation, which covers: problems of the structure of scientific knowledge in international law and scientific theories; laws of origin, development, functioning and change of scientific legal theories and doctrines in international law; conceptual and categorical apparatus of international law. It is noted that the methodological basis of international legal research in the field of research should be related to the possibility and cognitive perspective of combining a set of methodological approaches, methods and principles as a guarantee of quality research.

Key words: methodology, methodology of international law, method, approach, scientific research, international legal regulation Постановка проблеми.

Серед чисельних проблем, що стоять на шляху дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень, значне місце займають проблеми, пов'язані з визначенням методології пізнання. Дані проблеми не є символічними або такими, що носять випадковий та нетривалий характер, а мають хронічний характер.

Відомий німецький вчений Г. Єллінек писав: «будь-хто, хто приступає до дослідження основних соціальних проблем, не може не відчувати з перших кроків відсутність глибоко продуманої методології» [2, с. 19]. І з цим важко не погодитись. Дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень не є винятком.

Будь-яке дослідження основних явищ державного та правового життя, робив висновок Г. Єллінек, для того аби стати плідним, повинно починатися зі встановлення методологічних принципів на основі результатів новітніх пошуків в області теорії пізнання та логіки [2, с. 20].

© К. В. Громовенко, Я. О. Тицька, 2021

Слова маститого вченого, котрі були сказані більше ста років тому назад, зберегли свою актуальність і сьогодні. Загально визнаним є той факт, що будь-яке дослідження, обов'язково передбачає опору на ґрунтовно розроблені методи пізнання та відповідну методологію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методології права у різних аспектах досліджувались у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: С. Алексєєва, Т. Анцупової, А. Васильєва, М. Дамірлі, М. Кельмана, Д. Керімова, М. Козюбри, М. Костецького, Т. Новицької, Ю. Оборотова, П. Рабиновича, В. Сирих, О. Тихомирова, І. Честнова, Г. Щедровицького та інших.

Суттєвий вплив на формування концепції дослідження справили праці представників дореволюційного правознавства, таких як В. Антонович, Г. Єллінек, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, Л. Петражицький, Ф. Тарановський та ін.

Незважаючи на значний вклад у розвиток методологічно-правової проблематики згаданих учених, усе ж недостатньо розробленими залишаються питання методології дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень. Як слушно відмічає Т. Анцупова: «нажаль, автори сучасних вітчизняних міжнародно-правових дисертаційних та монографічних досліджень, за декількома випадками, обмежуються коротким описом сукупності загальних і спеціальних методів (у вступі), що були використані впродовж дослідження, не вдаючись до детального аналізу філософських та методологічних засад дослідження. Таким чином, методологія вітчизняної науки міжнародного права не отримує належного розвитку, а опис методів дослідження сприймається як вимушений реверанс у бік філософської та загально правової методології. Між тим методологія науки міжнародного права потребує самостійного шляху розвитку, звичайно у координаційному зв'язку з загальною філософією і методологією права» [1, с. 158].

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей застосування методологічного інструментарію у процесі дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень.

Вклад основного матеріалу. Хоча методологія дослідження не є чимось новітнім в теорії права, проте в юридичній літературі відсутнє єдине розуміння її сутності. У широкому розумінні слова методологія трактується як теорія людської діяльності, «це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, але й виробництво. Можна сказати, що методологія ... є теорія людської діяльності» [21, с. 6]. У вузькому розумінні слова методологія трактується як сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [11, с. 52].

Відомий дослідник методології права Д. Керімов під методологією розуміє вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ [5, с. 23].

Іншого підходу до розуміння сутності методології дотримується М. Кельман, який розглядає її як певну систему внутрішнього осмислення, що здійснюється за законами зворотної логіки. Невпинний процес вдосконалення підходів і методів пізнання, а також дослідницького процесу є запорукою вдосконалення самої ж методології [4, с. 5].

Український теоретик права П. Рабинович відзначає, що методологія юридичної науки – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання під час вивчення державно-правових явищ [16, с. 618].

І. Табарін узагальнено визначає методологію як систему прийомів, способів і засобів, що становлять методи пізнання, об'єднані в певну систему, та використовуються нерозривно в процесі конкретних наукових досліджень для отримання нових знань [18, с. 565].

Р. Лукич досить вузько трактує поняття методології та пропонує розуміти методологію як вчення про методи правотворчості та правозастосування [7, с. 24].

На думку В. Протасова методологію слід розуміти: «по-перше, як учення про метод; по-друге, як систему методів, підходів, способів, що використовуються в тій чи іншій науці, теорії для досліджень» [15, с. 29].

Важко не погодитись з Г. Лук'яною: «методологія – це, перш за все, теоретичне уявлення про саме явище й про можливість його вивчення з метою практичного вдосконалення, без чого ніяке практичне вдосконалення соціальної практики не має сенсу, а реформування буде щонайменше неефективним, якщо не шкідливим» [8, с. 35].

На нашу думку, роль методології полягає в тому, щоб чітко визначити набір методологічних інструментів, котрі, з одного боку, відповідатимуть об'єкту дослідження, а з іншого – дають теоретичне уявлення про систему методологічних підходів, методів та принципів дослідження конкретного явища, що слід сприймати як теорію, звернену до практики дослідження.

У контексті дослідження сутності методології дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень слушною є думка О. Зайчук, «будь-яке соціальне експериментування повинно бути глибоко осмислене і об'єктивно виправданим, адже тільки передова, сучасна методологія, застосування нових правотворчих та державотворчих технологій можуть забезпечити процес у правовому житті суспільства, а неправильна, відстала методологія – це шлях до помилок, застою і стагнації» [19, с. 40].

Оскільки застосування методології природних та точних наук потребує від дослідника глибокого проникнення в теорію метода (для чого необхідні певні знання в області цих наук, що зустрічається не часто),

оскільки має місце певні доля еkleктизму вітчизняної методологічної бази та, мабуть, не лише вітчизняної. Звідси впливає і друга проблема – зазвичай не полишає думка про штучність, ефемерність, відірваність від реальності та недосконалість деяких побудов, класифікацій, моделей [10, с. 52].

З огляду на вищенаведені теоретичні положення, вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці основних підходів та методів, що використовуються в нашому дослідженні. Філософсько-світоглядною основою даного дослідження виступає принцип плюралізму при виборі підходів, методів та принципів пізнання. У правових дослідженнях як «теоретичний плацдарм і як відправна основа методів пізнання розглядається філософія, яка пояснює загальні закономірності розвитку і пізнання всіх явищ» [5, с. 51].

У контексті дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень серед філософських методів провідне місце належить діалектичному методу, який «спрямовує суб'єкт пізнання на розгляд певних об'єктів у постійному взаємозв'язку між ними та з різноманітними явищами людського буття, іншими державно-правовими явищами. Діалектичний метод дозволяє досліджувати державно-правові явища у їх постійному розвитку через використання основних категорій і законів діалектики» [19, с. 64]. За допомогою діалектичного методу досліджено та з'ясовано особливості і закономірності розвитку міжнародно-правових відносин договірної регулювання наукових досліджень в різні історичні періоди, взаємозв'язок та залежність їх правового забезпечення, що відбувається відповідно до загальних закономірностей і тенденцій розвитку суспільства, держави та права.

Із діалектичним методом змістовно пов'язаний герменевтичний підхід, який є одним із найбільш дієвих філософських методологічних інструментів. Призначення герменевтичного підходу полягає в тому, щоб «зуміти за буквою відчутти дух, що володів автором, за знаком – його не лише безпосереднє значення, але й глибинне потаємне значення, а під ним і значення, що очевидно не усвідомлюється самим автором, – ось ціль та завдання герменевтично мислячого інтерпретатора» [13, с. 29]. Герменевтичний підхід в дослідженні міжнародно-правової регламентації наукових досліджень, звертає увагу на мову як основний носій правової традиції і скарбницю багатоманітних символів. Мова – є однією з найбільших проблем, з якими стикаються в процесі укладення міжнародних договорів. Навіть кваліфіковані перекладачі не в змозі в повному об'ємі вирішити дану проблему. Правова термінологія варіюється у різних мовах. Тому знаходження еквіваленту слова або фрази може бути досить важливим завданням, яке має бути вирішене в процесі укладення міжнародних договорів в сфері регламентації наукових досліджень. Як слушно зазначає І. Лукашук стосовно мови міжнародних договорів: «незважаючи на всі труднощі, пов'язані з різномовними текстами, інтенсифікація міжнародної правотворчості стимулює процес формування єдиної мови міжнародного права, що містить загальноприйняті поняття і терміни. Процес цей має істотне значення не тільки для міжнародного, але й для внутрішнього права, яке все більш активно взаємодіє з правом міжнародним» [6, с. 351].

Одним із основних методологічних інструментів, що має бути застосований в процесі дослідження особливостей міжнародно-правової регламентації наукових досліджень є системний підхід, який є продовженням діалектики. Системний підхід дозволяє представити цілісне явище як систему, що складається з певної кількості взаємопов'язаних елементів. Системний аналіз стосується становлення, розвитку та функціонування міжнародно-правових явищ, а також їхнього взаємозв'язку з іншими соціальними та правовими явищами. Без використання системного підходу є неможливим вивчення системи договірної регулювання наукових досліджень на міжнародній арені.

Ще одним з основоположних засад дослідження проблематики дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень є феноменологічний підхід, завдяки якому дані явища правової дійсності розкриваються виходячи з феноменологічної установки свідомості. Як слушно зауважував В. Малахов: «даний підхід зорієнтований на рефлексію про переживання правового досвіду та правової реальності, яке і веде до справжньої очевидності (а не до важливості) та достовірності; вона представляє собою комплекс засобів та прийомів редукції наукового знання про право до ідей та очевидностей...» [9, с. 48]. Інтуїтивне пізнання сутностей М. Шелер називав «феноменологічним досвідом», в якому правова сутність пізнається не будучи ще обумовлена певними символічними знаками та логічними доказами [20, с. 9–10].

З феноменологічної точки зору дослідження будь-якого об'єкту правової дійсності має значення для певного просторово-часового середовища, для певного конкретного історичного періоду. Не дивлячись на те, що застосування феноменологічного підходу не передбачає історичність дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень, використання даного підходу завжди передбачає просторово-часову точку, виходячи з котрої, відбувається аналіз, і певну систему установок, автоматизмів, цінностей, котрими свідомо чи несвідомо керується дослідник при описанні наукових досліджень як об'єктів наукового пізнання.

Дослідження особливостей міжнародно-правової регламентації наукових досліджень, на нашу думку, має здійснюватись на основі інформаційного підходу. Суть даного підходу полягає в тому, щоб при вивченні будь-якого об'єкту правової дійсності увага зосереджується на виявленні та аналізі найбільш характерних для них інформаційних аспектів, котрі визначають їх стан та функціонування. Використання інформаційного підходу при дослідженні особливостей міжнародно-правової регламентації наукових досліджень полягає у сприйнятті міжнародного права та національного права як систем суспільно значимої інформації, а співвідношення між ними як певної системи правил орієнтації у даних системах, що опрацьовані на науковому рівні.

Зберігає своє значення і потребний підхід, обґрунтування якого подане в працях П. Рабиновича. Вчений вважає, що «такий підхід є аксіоматичною ідеєю про те, що соціальна природа, соціальна суть явищ – це не здатність слугувати засобом задоволення потреб суб'єктів суспільства. В зв'язку з цим, стає зрозумілим, що розкрити суть соціального явища можливо лише встановивши:

а) потреби яких суб'єктів (тобто чий потреби) задовольняє досліджуваний елемент: чи потреби окремих індивідів (фізичних осіб), чи їх спільнот, об'єднань, чи суспільства в цілому;

б) які саме види таких потреб він задовольняє. Ідея, парадигма, котра направляє дослідження на виявлення вказаних соціальних факторів, як раз і втілює, «відокремлює» такий дослідницький підхід, котрий має назву потребний» [17, с. 71].

П. Рабинович відмічає, що вдаючись до потребного підходу, навряд чи можливо встановити соціальну суть явищ. Саме тому, пише вчений, не буде великим перебільшенням стверджувати, що потребний підхід – це єдино можливий інструмент з'ясування соціальної сутності будь-яких явищ соціуму (зокрема, і правових явищ). Викладеним пояснюється місце та роль такого підходу у всій системі дослідницьких підходів до вивчення будь-яких соціальних явищ. З одного боку, він не може абсолютизуватися, фетишизуватися, оскільки – як і будь-який інший підхід – має об'єктивні межі свого використання, а саме тому не підміняє та не витісняє інших дослідницьких підходів. В той же час, з іншої сторони, останні втрачають свою евристичність, наукову ефективність, корисність, якщо залишається невідомою (чи спотворення) суть тих явищ, котрі складають їх об'єкт, тобто якщо застосування інших підходів не опирається на розуміння цієї сутності [17, с. 72].

Оскільки наукові дослідження нерозривно пов'язані із суб'єктами права, котрі мають певні потреби, логічним буде вести мову про потребу правової регламентації даних явищ правової дійсності, і на міжнародному рівні також.

До методологічних інструментів пізнання міжнародно-правової регламентації наукових досліджень відносимо також і історичний метод. Як зазначає М. Дамірлі, «історичне (в тому числі історико-правове) пізнання спрямоване на розкриття смислу. Це впливає з природи історико-правового пізнання як гуманітарного знання, котре неможливе без відображення мотиваційно-сміслових, ціннісних факторів і цільових залежностей, які є ключем для відкриття суб'єктивного світу людини» [3, с. 353]. Історичний метод в дослідженні міжнародно-правового регулювання наукових досліджень означає розгляд даного явища не лише під кутом їх теперішнього стану, але й з позицій їх минулого та майбутнього. Досить важливі тут відповіді на питання, що стосуються причин укладення договірних відносин між державами з питань правової регламентації наукових досліджень, передумов їх укладення та розвитку як сьогодні, так і в минулому, основних перспектив та тенденцій їх еволюції в майбутньому.

Порівняльно-правовий метод має особливо велике значення для висвітлення міжнародно-правової регламентації наукових досліджень. За допомогою даного методу можливо дослідити загальні тенденції та закономірності правового розвитку міждержавних договірних відносин у сфері регламентації наукових досліджень. Особливого значення порівняльно-правовий метод набуває в умовах європейської інтеграції України, адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в зазначеній сфері. Його використання дає змогу враховувати досвід правової регламентації наукових досліджень інших держав, запозичити позитивний досвід законотворення.

Наступною основоположною методологічною засадою у дослідженні феномену міжнародно-правової регламентації наукових досліджень є формально-юридичний метод. Це метод, який за словами Іеринга, є «абеткою права», що дозволяє вивчати механізми міжнародно-правового регулювання наукових досліджень у «чистому вигляді», поза їхніх зв'язків з культурою, політикою, економікою, релігією тощо. Застосування даного методу здійснюється за допомогою формально логічних прийомів: аналізу та синтезу, абстракції, індукції та дедукції та дозволяє отримати та передати знання ясным, цілком визначеним чином.

Застосування логічного методу при дослідженні міжнародно-правової регламентації наукових досліджень дозволяє, по-перше, виявити логічні помилки, наявні в окремих положеннях законодавства, певну непослідовність законодавців окремих держав щодо втілення міждержавних договірних домовленостей, по-друге, не сприймати як істинні і заперечити деякі хибні судження науковців, по-третє, сконцентруватися на предметі дослідження і відволіктись від несуттєвого.

Метод правового моделювання, пов'язаний з абстрагуванням та ідеалізацією, дозволяє на основі врахування сучасних тенденцій розвитку міждержавних договірних відносин в сфері наукових досліджень, а також факторів, що впливають на їхній розвиток, змоделювати проект дво- та багатосторонніх міжнародних угод з питань наукових досліджень.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Методологія дослідження міжнародно-правової регламентації наукових досліджень відіграє неоціненну роль у розкритті сутності даного міжнародно-правового явища, отриманні нових теоретичних знань та розробленні практичних пропозицій щодо ефективного правового регулювання міждержавних договірних відносин. Методологія ґрунтується на попередніх дослідженнях та формує новий погляд на розуміння міжнародно-правової регламентації наукових досліджень, їх реальну сутність. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії права та практики, в тому числі і їх вдосконалення.

Таким чином, дослідження та розроблення методологічних основ міжнародно-правової регламентації наукових досліджень є особливо актуальним, оскільки надає реальну можливість науковій розробки методологічних засад зазначеної проблеми на основі філософсько-правового плюралізму. Напевно саме цей плюралізм Т. Новіцька називає «бурхливим пошуком нових методологій» [12, с. 75].

Список використаних джерел:

1. Анцупова Т.О. Методологічні основи дослідження процесуального права Ради Європи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 158–164.
2. Еллине Г. *Общее учение о государстве*. 2-е изд. Санкт-Петербург : Юридический центр-Пресс, 2004. 752 с.
3. Дамирли М.А. История философии права и история правовой мысли: вопросы соотношения. *Проблеми філософії права*. 2005. Т. 3. № 1-2. С. 353.
4. Кельман М.С. Методологія права на сучасному етапі державотворення. *Науковий вісник львівського державного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 3. С. 3-13.
5. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. – Москва: Узд-во СГУ, 2008. 521 с.
6. Лукашук И.И. Современное право международных договоров: в 2 т.. Москва: Вольтерс Клувер, 2004. Т. 1: Заключение международных договоров. 672 с.
7. Лукич Р.М. Методология права. Москва: Прогресс, 1981. 304 с.
8. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. № 4. С. 33-43.
9. Малахов В.П., Эриашвили Н.Д. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории. 2-е изд. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 431 с.
10. Митрохина Т. Методологические особенности политики компаративистики. *Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки*. 2004. № 4. С. 50–59.
11. Новиков А.М. Методология: словарь системы основных понятий. Москва : Книжный дом «Либроком», 2013. 208 с.
12. Новицкая Т.Е. Некоторые проблемы методологии исследования истории государства и права. *Вестник Московского университета. Серия 11: «Право»*. 2003. № 3. С. 71–79.
13. Павлов С.С. Методологія досліджень правових традицій України. Актуальні проблеми політики / Збір. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов; відп. За вип. Л.І. Кормич. Одеса : Фенікс, 2007. Вип. 30. С. 85-93.
14. Петров А.В. Герменевтический подход в современной юридической науке. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право*. 2017. Т. 2. Вып. 2. С. 23–31.
15. Протасов В.Н. Теория государства и права. Проблемы теории государства и права. 2-е изд., доп. Москва : Юрайт-М, 2001. 346 с.
16. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія: у 6 т. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2001. Т. 3. 702 с.
17. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Київ: Атака, 2001. 191 с.
18. Табарин И.В. Современная теория права: новый научный курс: монография. Москва : Самиздат, 2008. 624 с.
19. Теорія держави і права / О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін. 2-ге вид. Київ : Хрінком Інтер, 2013. 688 с.
20. Тополь Ю. Деякі проблеми методології сучасної юридичної науки. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права*. 2002. № 1. С. 8-12.
21. Щедровицкий Г.П. Проблемы методологии системного исследования. Москва: Знание, 1964. 654 с.